

תהילים מספור פ"ג

הקדמה

פרק פ"ג הוא פרק תחינה לאומי. הפרק עוסק בסכנה חמורה מאד שנשקפת לעם ישראל מצד הגויים הזוממים להשמידו ולהכרית את זכרו. התמונה העולה מן הפרק אינה רגילה משום שמתואר כאן מערך מקיף של עמים השותפים למזימת ההשמדה הטוטאלית. העם מתחנן אל ה' להושיעו כפי שהיה בעבר משום שהמזימה הרעה הזו מכוונת כנגד ה' "עֲלֶיךָ פְּרִית יְכָרְתֵנוּ" (ו). הפרק נחלק לשני חלקים מרכזיים: מחצית ראשונה (ב-ט): תיאור הסכנה החמורה הנשקפת לישראל מצד ברית העמים. מחצית שניה (י-יט) בקשה לישועה תוך כדי אזכור תשועות קודמות שעשה ה' לעם. מרים סקלרץ' מאמרה על המזמור מציינת "דיבורו העוין והזומם של האויב מובלט שוב על ידי הבאת שני ציטוטים ישירים מדבריו במרכזה של כל אחת ממחציות המזמור. שתי המובאות פותחות בלשון החזרת "אָמְרוּ": מחצית א': "אָמְרוּ לָכוּ וְנִכְחִידֶם מִגּוֹי וְלֹא יִזְכָּר שֵׁם יִשְׂרָאֵל עוֹד" (ה). מחצית ב': "אָשֶׁר אָמְרוּ וַיִּרְשָׁה לָנוּ אֶת נְאוֹת אֱלֹהִים" (יג). בציטוט הראשון האויב מאיים בדיבורו על עם ה', ובשני – על ארצו. שתי האמירות הישירות הללו מפי האויב, הפותחות בפועל "אמרו", מחלקות כל מחצית לשני חלקי משנה, וכך מתקבלים ארבעת בתי המזמור. חלקי המשנה בכל אחת מן המחציות מקבילים זה לזה בלשונם ובתוכנם". את מבנה המזמור ניתן לראות בתרשים הבא:

א שִׁיר מְזֻמָּר לְאַסָּף.

מחצית ראשונה: בקשת הגויים להשמיד את ישראל (ב-ט)

א	אֶל תִּחְרַשׁ וְאֵל תִּשְׁקֹט א-ל.	ב	אֶ-לֵהִים אֵל דְּמִי לָךְ	1
ג	וּמִשְׁנֵאִיָּה נִשְׂאוּ רֹאשׁ.	ג	כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ יִהְיִינּוּ	
ד	וַיִּתְעַצּוּ עַל צְפוּנֶיךָ.	ד	עַל-עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוּד	

ה אָמְרוּ לָכוּ וְנִכְחִידֶם מִגּוֹי

ו	עֲלֶיךָ פְּרִית יְכָרְתֵנוּ.	ו	כִּי נִוְעָצוּ לֵב יַחֲדוּ	2
ז	מוֹאָב וְהַגְּרִים.	ז	אֶהְלִי אֲדוֹם וַיִּשְׁמַעְאֲלִים	
ח	פְּלִשְׁתֵּי עַם-יִשְׂרָאֵל צוּר.	ח	גְּבַל וְעַמּוֹן וְעַמְּלֵק	
ט	הֵיוּ זְרוּעַ לְבָנֵי-לוֹט סֶלָה.	ט	גַּם-אֲשׁוּר נָלְוָה עִמָּם	

1 מרים סקלרץ, "הלשונות החזרות והנרדפות במזמור פג כמעצבות את מבנהו ואת משמעותו", בית מקרא נטא (תשע"ד), עמ' 84-71. ד"ר מרים סקלרץ היא ראש החוג למקרא במכללת חמדת הדרום, מרצה וחוקרת מקרא.

מחצית שניה: בקשת ישראל להיוושע מאויביהם (י-ט)

י	עֲשֵׂה-לָהֶם כְּמִדְיָן	3
יא	נִשְׁמְדוּ בְעֵינֵי-דָאָר	
יב	שִׁיתְמוּ נְדִיבֵימוּ כְּעֹרֵב וְכִזְאָב	
יג	אֲשֶׁר אָמְרוּ	4
יד	אֶ-לֹהֵי שִׁיתְמוּ כְּגִלְגָל	
טו	כְּאִשׁ תִּבְעֵר יַעַר	

טז	כִּן תִּרְדָּפֶם בְּסַעֲרָה	4
יז	מִלֵּא פְּנֵיהֶם קָלוֹן	
יח	יִבְשׂוּ וַיִּבְהֲלוּ עַדִּי עַד	
יט	וַיִּדְעוּ כִּי אַתָּה שְׂמָה ה' לְבַדָּה	

יִרְשָׁה לָנוּ אֵת נְאוֹת אֶ-לֹהִים.

כְּקֹשׁ לִפְנֵי רוּחַ.
 וּכְלֹהֲבָה תִּלְהַט הָרִים.
 וּבְסוּפְתָהּ תִּבְהַלֵּם.
 וַיִּבְקְשׂוּ שְׂמָה ה'.
 וַיִּחַפְּרוּ וַיֵּאבְדוּ.
 עָלְיוֹן עַל כָּל הָאָרֶץ.

חלק ראשון: בקשת הגויים להשמיד את ישראל (ב-ט)

1. בפס' ב מופיעות שלוש קריאות לא-ל לחדול משתיקתו. בדרך כלל באים בתקבולת שני לשונות נרדפים, אך החזרה המשולשת באה להמחיש את מצוקת השעה ואת הצורך המידי בהתערבות הא-לוהית, שאם לא כן תתגשם חלילה מזימתם של האויבים. הקריאות מופיעות בדגם של אנפורה.² (שימו לב לקשר הצלילי בין א-ל ואֵל):

אֵל דָּמִי לָךְ
 אֵל תִּחַרְשׁ
 וְאֵל תִּשְׁקֹט אֵל

עיינו בפסוקים ועמדו על הניגוד בין שתיקתו של ה' לבין קולותיו של האויב הזומם להשמיד את ישראל. שימו לב למספרן של לשונות השתיקה אל מול לשונות הדיבור.

2. שני חלקי המשנה במחצית הראשונה מציגים הדרגתיות והסלמה. בחנו כיצד ההסלמה באה לידי ביטוי בכינויי האויב מחד גיסא ובהגדרת האויב מאידך גיסא. עיינו גם במדרש.

מדרש תהלים מזמור פג: אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. כל זמן שישראל קיימין הוא נקרא אלקי ישראל, נעקר ישראל אלקי מי נקרא! כי נועצו לב יחדו עליך ברית יכרותו.

חלק שני: בקשת ישראל להיוושע מאויביהם (י-ט)

3. בשני חלקי המחצית השנייה של המזמור (יב, יד-יח) מתואר עונשם של האויבים תוך שימוש מרובה בכ' הדמיון. א. עמדו על ההבדלים שבין הדימויים בחלק השלישי (י-יג) לחלק הרביעי (יד-יט)? ב. האם גם במחצית השנייה תוכלו למצוא הסלמה בין שני חלקי המשנה? כיצד לדעתכם היא באה לידי ביטוי?

2 אנפורה - אמצעי ספרותי המאופיין בחזרה על מילה בתחילת מספר שורות רצופות או בתים רצופים. מטרת השימוש באנפורה היא הבלטה או הדגשה של מסר כלשהו.

4. בבקשה לישועה נרמזים שני אירועים היסטוריים מרשימים מימי השופטים, שבהם הושמדו צוררי העם. האחד - תבוסת יבין מלך חצור, וסיסרא שר צבאו בנחל קישון, שהונחלה בידי ברק בן אבינועם. ברק נצח בקרב, את האויב שגדול ממנו במספר האנשים ובכלי הרכב, לאחר שה' מהמם אותו (שופטים פרקים ד'-ה'). השני - תבוסת מדין והריגת זבא, צלמונע, עורב, וזאב מלכי ושרי מדין, בידי גדעון בן יואש בעין דאה. לאחר שבע שנים, שמדן רודים בישראל, ה' שולח את גדעון להילחם בהם, והוא גובר עליהם בעזרת 300 איש בלבד (שופטים פרקים ו'-ח').

א. עיינו בספר שופטים. מדוע לדעתכם בחר בעל המזמור להזכיר את שתי התשועות הללו. האם הן דומות לסכנה שבה מצוי העם או שהן דגם לאופי התשועה המבוקשת.

ב. האם לדעתכם בעל המזמור מתפלל להכחדתם הטוטאלית של אויבי ישראל או שמא הוא מסכים עם קיומם לאחר כניעתם והכרתם בה'?

5. סקלרץ מציינת במאמרה: "ניתן להצביע על זיקה בין שני הבתים הפנימיים של המזמור - השני והשלישי, ובין שני הבתים החיצוניים של המזמור - הראשון והרביעי". בחנו את טענתה תוך שאתם בוחנים את נקודות השוואה הבאות:

א. אזכורי האויב בבתי החיצוניים לאזכורי האויב בבתי הפנימיים.

ב. מספר האויבים המוזכרים בחלק השלישי אל מול מספר האויבים המוזכרים בחלק הרביעי.

ג. לעומת שני הבתים הפנימיים, שיש ביניהם קשר של השוואה בין הווה לעבר, בין הבתים החיצוניים קיים קשר של ניגוד בין מעמדם של האויבים בהווה ובין גורלם בעתיד. עמדו על שלוש בחינות שבהם חל שינוי במעמדם וגורלם של האויבים.

הרקע ההיסטורי של המזמור

6. הפרשנים עסקו בשאלת הרקע ההיסטורי של המזמור ותהו אימתי התארגנה הקואליציה העוינת כנגד ישראל. עיינו בפרשנות שמציעים הרד"ק ופרקי דר' אליעזר לסוגיה זו.

רד"ק פס' א: שיר מזמור לאסף. זה המזמור נאמר על המלחמה שהיתה בימי יהושפט כשבאו עליו בני שעיר ועמון ומואב, כמו שאמר בדברי הימים (ב כ, א), והיו עמהם גוים אחרים לא נזכרו שם בפרט, אבל אמר (שם): ועמהם מן העמונים, והם נזכרים במלחמת עוזיהו עם הערבים (שם כו, ז) ונקראו גם כן שם מעוֹנִים, היפך, וכן בספר שופטים (י, יב): וְצִדּוֹנִים וְעַמְלֵק וְיַמְעוֹן לְחָצוֹ אֶתְכֶם, כי אלה הגוים שוכנים קרובים זה לזה, לפיכך זכר הַנָּה ישמעאלים והגרים ועמלקים, כי כולם הנזכרים הַנָּה נתלקטו עם בני עמון ומואב ובני שעיר הנזכרים שם ושאר הגוים שהיו שם במלחמה בכלל העמונים הנזכרים שם.

פרקי דר' אליעזר פרק מ"ד: ר' יוסי אומ' כשבא סנחריב לארץ ראו כל העמים שסביבות ארץ ישראל מחנה סנחריב ונתייראו הרבה מאד וברחו איש ממקומו שנ' ואסיר גבולות עמים וכו' ועמלק נכנס למדבר ונתערבו עם בני ישמעאל וכלם היו עשרה עמים שנ' אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור נלוו עמם היו זרוע לבני לוט סלה וכלם עתידים לנפול ביד בן דוד כאשר להבה שנ' א-להי שיתמו כגלגל כקש לפני רוח כאשר תבער יער וכלהבה תלהט הרים כן תרדפם בסערך וכו'.

השוואה למזמורים נוספים

7. כמו מזמורינו גם תהילים מ"ד, ע"ד, ע"ט ופ"ט הם מזמורי תחינה לאומית. בכלם מתוארות מלחמות עקובות מדם חורבן גמור וגלות. בוקעת מהן זעקתו של עם הנלחם על עצם קיומו, משהוא חש שמצבו בכי רע והוא עומד בפני כליון חרוץ, הוא פונה לה' ודורש את התערבותו.

א. עיינו במזמורים המוזכרים לעיל והשוו את חומרם של הסיטואציה המתוארת בהם לזו המתוארת במזמורנו.
ב. מדוע לדעתכם אין במזמורנו התרפקות על חסדי ה' או על גבורת ה' בעבר? (בדומה לתהילים ע"ט).

הרחבה:

הפס' הקשה המבטא את תוכניותיהם של העמים "אָמְרוּ לָכֹה וְנִכְחַדְדֵם מִגּוֹי וְלֹא יִזְכָּר שֵׁם-יִשְׂרָאֵל עוֹד" (ה), מהדהד בפיוטו של ר' אלעזר הקליר³ מן המאה ה-6-7.

מתוך אתר הזמנה לפיוט: קינה זו, שכתב ר' אלעזר הקלירי, נאמרת, לפי מנהג אשכנז, בשחרית של תשעה באב. הפיוט הדחוס בשיבוצי מקראות, סדור על סדר הא"ב. כל אחד מבתי מחולק לשני טורים: הטור הראשון פותח במלה 'אתה', ומבטא את יחסו החיובי של האל-ל' לישראל - את בחירתו בו מכל העמים, את הבטחותיו, את בחירתו בירושלים ובמקדש ואת שבח יכולתו של הקב"ה; ומולו הטור הפותח במילת השאלה 'למה', שבה מתוארת הרעה שפקדה את ישראל עם החורבן. לקראת סוף הפיוט נפרע סדר זה: בבית הפותח באות ש', כבר אין מדובר בשבח ה', אלא בשמיעתו - 'אתה שמעת כי היינו חרפה...! כנגד טור זה משתנה גם אופיו של הטור השני של אותו בית, שרק צלעיתו הראשונה שואלת כקודמיה על החורבן, ואילו הצלעית השנייה מכילה כבר בקשה להצמחת התרופה ולשיבת השכינה. אף סופו של הבית האחרון שונה מן הדפוס המקובל בקינה - השאלה 'למה' אינה מתייחסת אל ה' או אל המציאות החיצונית, אלא מופנית בהאשמה עצמית אל המקונן ואל עמו. כך מסיימת הקינה, שרובה הופנתה אל ה' ואל המוצאות את העם, בהצדקת מעשי ה' ובהפניית האשמה כלפיו.

ר' אלעזר הקליר / אתה אמרת

וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמִּי	וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמִּי
וְלֹא שִׁפְכֶתָּ עֲלֵיהֶם זַעֲמָךְ	וְלֹא שִׁפְכֶתָּ עֲלֵיהֶם זַעֲמָךְ
כְּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאֱמֹן אֶת הַיֵּנֶק	כְּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאֱמֹן אֶת הַיֵּנֶק
וְאֶרְיָה גִּוְרֹתָיו מִחֶנֶק	וְאֶרְיָה גִּוְרֹתָיו מִחֶנֶק
וְתוֹצִיא נוֹזְלִים מִסֶּלַע	וְתוֹצִיא נוֹזְלִים מִסֶּלַע
וְעוֹלְלֵיהֶם נִפְצוּ אֶל הַסֶּלַע	וְעוֹלְלֵיהֶם נִפְצוּ אֶל הַסֶּלַע
לִקְחֹת לָהּ גּוֹי מִקְרֹב גּוֹי	לִקְחֹת לָהּ גּוֹי מִקְרֹב גּוֹי
וְאָמְרוּ לָכֹה וְנִכְחַדְדֵם מִגּוֹי	וְאָמְרוּ לָכֹה וְנִכְחַדְדֵם מִגּוֹי
לְהַבִּיא גּוֹי שֹׁמֵר אֱמָנִים	לְהַבִּיא גּוֹי שֹׁמֵר אֱמָנִים
לְעַם זֶה כְּכּוֹכְבִים נְמָנִים	לְעַם זֶה כְּכּוֹכְבִים נְמָנִים
הִרְזָה קִנְיָה יְמִינָה וְיָדָהּ	הִרְזָה קִנְיָה יְמִינָה וְיָדָהּ
וְתִנְבֵּל כֶּסֶף כְּבוֹדָהּ	וְתִנְבֵּל כֶּסֶף כְּבוֹדָהּ
כּוֹנֵנֶת מְרוֹם מְרֹאשׁוֹן	כּוֹנֵנֶת מְרוֹם מְרֹאשׁוֹן
עַד כִּי נִגַּע צָר בְּאִישׁוֹן	עַד כִּי נִגַּע צָר בְּאִישׁוֹן
בְּשִׁיחַ תִּבְיָאָמוּ וְתִטְעֶמוּ	בְּשִׁיחַ תִּבְיָאָמוּ וְתִטְעֶמוּ
וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמִּי	וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמִּי
וְלֹא שִׁפְכֶתָּ עֲלֵיהֶם זַעֲמָךְ	וְלֹא שִׁפְכֶתָּ עֲלֵיהֶם זַעֲמָךְ
כְּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאֱמֹן אֶת הַיֵּנֶק	כְּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאֱמֹן אֶת הַיֵּנֶק
וְאֶרְיָה גִּוְרֹתָיו מִחֶנֶק	וְאֶרְיָה גִּוְרֹתָיו מִחֶנֶק
וְתוֹצִיא נוֹזְלִים מִסֶּלַע	וְתוֹצִיא נוֹזְלִים מִסֶּלַע
וְעוֹלְלֵיהֶם נִפְצוּ אֶל הַסֶּלַע	וְעוֹלְלֵיהֶם נִפְצוּ אֶל הַסֶּלַע
לִקְחֹת לָהּ גּוֹי מִקְרֹב גּוֹי	לִקְחֹת לָהּ גּוֹי מִקְרֹב גּוֹי
וְאָמְרוּ לָכֹה וְנִכְחַדְדֵם מִגּוֹי	וְאָמְרוּ לָכֹה וְנִכְחַדְדֵם מִגּוֹי
לְהַבִּיא גּוֹי שֹׁמֵר אֱמָנִים	לְהַבִּיא גּוֹי שֹׁמֵר אֱמָנִים
לְעַם זֶה כְּכּוֹכְבִים נְמָנִים	לְעַם זֶה כְּכּוֹכְבִים נְמָנִים
הִרְזָה קִנְיָה יְמִינָה וְיָדָהּ	הִרְזָה קִנְיָה יְמִינָה וְיָדָהּ
וְתִנְבֵּל כֶּסֶף כְּבוֹדָהּ	וְתִנְבֵּל כֶּסֶף כְּבוֹדָהּ
כּוֹנֵנֶת מְרוֹם מְרֹאשׁוֹן	כּוֹנֵנֶת מְרוֹם מְרֹאשׁוֹן
עַד כִּי נִגַּע צָר בְּאִישׁוֹן	עַד כִּי נִגַּע צָר בְּאִישׁוֹן
בְּשִׁיחַ תִּבְיָאָמוּ וְתִטְעֶמוּ	בְּשִׁיחַ תִּבְיָאָמוּ וְתִטְעֶמוּ

3 רבי אלעזר הקליר היה פייטן ארץ ישראלי בן התקופה הביזנטית. חיבר פיוטים רבים, שחלקם נכנסו למחזורי התפילה של יהודי אשכנז, צרפת, איטליה ויוון.

אֲשֶׁר יֹאכַל חֶלֶב זִבְחֵימוֹ
וַתִּסֶּה בְּדִלְתַיִם יָם
וַיִּגְדַּל שִׁבְרֵי כַיִם
בְּסוּד יְשִׁישִׁים מְקַדְּשִׁים
וְהִשְׁמִי בֵּית קֹדֶשׁ הַקְּדָשִׁים
וְסִפְתָּהּ בְּאֵשׁ נִשְׂרָפָה
תִּצְמִיחַ תְּרוֹפָה וְעֲלִינוּ חוֹפְפָה
לָהּ ה' הַצְדָּקָה וְנִצְדִיקָהּ בְּחֻבָּה
כִּי כָל זֹאת בְּאֲתַנּוּ בְּחֻבָּה

וְלִמָּה עָרִיצַי חָרַף וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ
אֲתָה פּוֹרְרַת בְּעֵזָה יָם
וְלִמָּה צָלַלְתִּי עַד נִבְכִּי יָם
אֲתָה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹת קְדוּשִׁים
וְלִמָּה רָגַשׁוּ גוֹיִם קְדָשִׁים
אֲתָה שְׁמַעְתְּ כִּי הִיַּינוּ חֲרָפָה
וְלִמָּה תִּבְלַע נְחֻלַת חָפָה
אֲתָה צְדִיק עַל כָּל הַבָּא
וְלִמָּה נְהִינוּ וְלִנּוּ הַדְּבָה

ביאור פסוק

"אֱלֹהֵי שִׁיתָמוּ כַּגִּלְגַּל כְּקֶשׁ לַפְּנֵי רוּחַ" (יד)

שיתמו: שית אותם כגלגל, והוא צמח בצורת כדור, שהרוח עוקרת אותו ממקומו ומגלגלת אותו על פני האדמה למקום רחוק ובדרך גלגולו זרעיו מתפזרים לכל עבר.
קקש לפני רוח: שיתמו כקש המונח לפני הרוחף שהרוח נושאת אותו ומפזרת אותו לכל עבר. הפסוק הינו דימוי לרשעים האובדים כקש הנשא ברוח.

